

Gediminas Petrauskas – archeologijos magistras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedros doktorantas, Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus muziejininkas.
Moksliniai interesai: laidojimo papročiai, naujausių laikų konfliktų archeologija, šlapynių archeologija.

Adresas: Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius.

El. paštas: petrauskasgediminas@gmail.com.

Gediminas Petrauskas: Master of Archaeology, PhD student at the Department of Archaeology, Faculty of History, Vilnius University, museologist at the Department of Archaeology, National Museum of Lithuania.

Research interests: burial rites, modern conflict archaeology, wetland archaeology.

Address: Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius.

E-mail: petrauskasgediminas@gmail.com.

Gediminas Petrauskas

Vilniaus universitetas

PRIE LIETUVOS VALSTYBĖS SUSIDARYMO KLAUSIMO SUGRĮŽTANT: LAIDOJIMO PAPROČIŲ ASPEKTAS

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio laidojimo papročiai, atskleidžiami jų bruožai, ieškoma laidosenos ir visuomenės raidos sąveikos. XIII–XIV a. laidojimo papročiai analizuojami plačiame Lietuvos valstybėje vykusių procesų – visuotinio mirusiųjų deginimo papročio plitimo ir religinės sistemos reformavimo, materialinės kultūros vienodėjimo ir regioninių skirtumų nykimo, taip pat lietuvių tautos formavimosi – kontekste, remiamasi antropologijos ir genetikos teikiamais duomenimis. Darbe į XIII–XIV a. laidoseną žvelgiama kaip į neatskiriamą Lietuvos valstybės raidos dalį.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos valstybės susidarymas, laidojimo papročiai, degintiniai kapai, pagonybė.

Abstract

This article presents burial rites of State of Lithuania in the 13th and 14th centuries, reveals its features and searches for the interaction between the burial rites and the development of the society. Burial rites are analyzed in a broad context of processes: the spreading of the cremation, the reformation of the religion, the unification of the material culture, the disappearance of regional differences and the establishment of the Lithuanian nation. Furthermore, the data of anthropology and genetics is examined. In the article, the burial rites of the 13th and 14th centuries are seen as an integral part of the evolution of State of Lithuania.

KEY WORDS: formation of State of Lithuania, burial rites, cremation graves, paganism.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v17i1.1153>

Įvadas

Lietuvos valstybės susidarymo ir baltų genčių konsolidavimosi tema istoriografijoje nagrinėta jau ne kartą. Tyrinėtojai plačiai analizavo rašytinius šaltinius, politinius, karinius ir ekonominius, vidaus bei išorės veiksnius. Darbuose daug diskutuota dėl Lietuvos valstybės susidarymo vietos ir laiko, valstybės sukūrimą lėmusių sąlygų (Łowmiański 1932; Pašuta 1971; Gudavičius 1983; 1986; 1989, 92–110; 1998, 87–122; 1999, 46–54; Volkaitė-Kulikaušienė 1987b; Ivinskis 1991, 149–169; Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 49–73; Baranauskas 2000; Kiaupa 2004, 25–34; Baronas, Dubonis, Petrauskas 2011, 407–411). Vis dėlto tenka konstatuoti, kad iki šiol daugiausia dėmesio skiriama politinės organizacijos ir tarptautinės padėties, karo žygių, ūkio bei visuomeninio gyvenimo klausimams, o kiti valstybės kūrimosi laikotarpio aspektai dažniausiai lieka nušalyje. Tai lėmė, kad Lietuvos valstybingumas paprastai matomas kaip kunigaikščių tarpusavio kovų ar karinių santykių su kaimyniniais kraštais pasekmė. Šiame kontekste svarbu suvokti, kaip valstybės formavimasis skleidžiasi visuomenės materialinėje kultūroje, socialiniuose santykiuose, religijoje ir daugelyje kitų to laikotarpio aspektų.

Dalis tyrinėtojų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymą sieja su XII a. pabaigoje lietuvių į kaimynines rytų slavų žemes rengtais karo žygiais (Varakauskas 1969, 176–179; Baranauskas 2000, 162), tačiau istorijos šaltiniai apie valstybę plačiau kalbėti leidžia tik nuo XIII a. pirmosios pusės. Nors valstybės valdovas Mindaugas 1251 m. priėmė krikštą ir 1253 m. buvo karūnuotas karaliumi, krikščionybės greitai atsisakyta ir Lietuva iki pat 1387 m. buvo pagoniška valstybė. Straipsnyje nagrinėjami pagoniškosios Lietuvos valstybės laidojimo papročiai, atskleidžiami jų bruožai. Atsižvelgiant į nurodytus Lietuvos istorijos lūžius – valstybės susiformavimą ir krikštą – darbo chronologija apibrėžiama XIII–XIV a. laikotarpiu.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti Lietuvos valstybės formavimosi ir laidojimo papročių sąveiką. Šiam tikslui įgyvendinti straipsnyje keliami uždaviniai: 1) apžvelgti baltų genčių laidoseną iki susikuriant Lietuvos valstybei; 2) atskleisti Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio laidojimo papročiuose vykusius pokyčius; 3) išanalizuoti XIII–XIV a. laidojimo papročiams įtakos turėjusius valstybės raidos procesus. Laidojimo papročiai analizuojami plačiame Lietuvos valstybėje vykusių procesų kontekste, į juos žvelgiama kaip į neatskiriamą Lietuvos valstybės raidos dalį.

Metodika. Straipsnyje daugiausia remiamasi archeologijos duomenimis: laidojimo paminklų tyrimų rezultatais, jų metu aptiktais archeologiniais radiniais. Nagrinėjant valstybės formavimosi laikotarpio religiją, to meto gyventojų antro-

pologinius bruožus ir genetines savybes, pasitelkiami baltų religijos ir mitologijos, antropologijos bei genetikos tyrimų teikiami duomenys.

1. Laidojimo papročiai iki susikuriant Lietuvos valstybei

Lietuvos valstybė XIII a. kūrėsi archeologinės Rytų Lietuvos pilkapių kultūros, pagrįstai siejamos su lietuvių gentimi, pagrindu. Lietuviai valstybės priešaušriu mirusiuosius laidojo sudegintus daugiausia iš smėlio supiltuose ir griovių apjuostuose pilkapiuose (1 pav.); atskiruose pilkapiuose buvo užkasami nedegintų arba sudegintų žirgų palaikai (Volkaitė-Kulikauskienė 1971, 10; LAA III 13; Juškaitis 2005). Skirtingų archeologų nuomonės, kada nustota laidoti pilkapiuose, varijuoja nuo XI a. pabaigos – XII a. pradžios (Kurila 2003, 31; 2009, 15) iki XII a. pabaigos – XIII a. pradžios (Tautavičius 1955, 96; Volkaitė-Kulikauskienė 1978, 15; Zabiela 1992, 20).

1 pav. Rusių Rago pilkapyno (Širvintų r.) pilkapis (2014). G. Petrausko nuotr.

Siekiant išnagrinėti Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio laidoseną, svarbu apžvelgti, kokių laidojimo papročių iki susikuriant valstybei laikėsi kitos baltų gentys. Aukštaičiai Vidurio Lietuvoje mirusiuosius degino ir laidojo plokštiniuose kapinyuose, t. y. žemėje iškastose kapų duobėse. Nuo VIII a. šioje teritorijoje atskirose kapinytų dalyse (rečiau – po sudegintu mirusiuoju ar šalia jo) laidoti nesudeginti žirgai (LAA III 15; Bertašius, Daugnora 2001, 389–392; Bertašius 2002). Žemaičiai mirusiuosius laidojo plokštiniuose kapuose; nuo XI–XII a. šios genties žemėse plito mirusiųjų deginimo paprotys (LAA III 16; Zabiela 1998a,

364). Iki XII a. Žemaitijos kapinyuose aptinkamos žirgų aukos – dažniausiai galva ir galūnių kaulai (Vaitkunskienė 1981). Kuršiai ir skalviai mirusiuosius taip pat laidojo sudegintus plokštiniuose kapinyuose. Mirusiųjų deginimo paprotys nuo V–VII a. plito skalvių, nuo VIII–IX a. – kuršių teritorijoje, galutinai šiose gentyse įsigalėjo X–XII a. (LAA III 16–18; Žulkus 2004, 162; Gričiuvienė, Buža 2009, 229). Daugiau klausimų keliamą dėl jotvingių laidosenos. Diskutuojama, kada gentis atsisakė kūnų deginimo ir pradėjo taikyti griautinį, t. y. nedegintų mirusiųjų laidojimo būdą. Naujaisi tyrinėjimai Lenkijoje, Suvalkų apylinkėse, rodo, kad jotvingiai XIII a. mirusiuosius dar degino (Sawicka 2011; Jończyk 2012). Manoma, kad X–XIII a. akmenimis krautus jotvingių pilkapius pakeitė akmenimis apkrauti kapai žemės paviršiuje (Асґраускас 1989, 75; Kviatkovskaja 1998, 160).

Iki šiol buvo teigiama, kad žiemgaliai ir sėliai mirusiųjų nedegino. Pastaruoju metu keliuose žiemgalių kapinyuose buvo konstatuoti XII–XIII a. degintiniai kapai, dar keliuose aptikta apdegusių šio laikotarpio radinių (Vasiūlauskas 2000, 63–66; Vasiliauskas 2001, 337–338, 348; 2003, 5; *Zemgaļi* 2003, 37–38). Sėliai mirusiuosius laidojo nesudegintus pilkapiuose, nuo XI a. – pilkapiuose ir plokštiniuose kapinyuose. Mirusiųjų deginimo paprotys Sėloje pradėjo plisti II tūkstantmečio pradžioje, tačiau neišsigalėjo. Archeologinių tyrimų metu sėlių laidojimo paminkluose aptikta pavienių XI–XII a. datuojamų žirgų kapų (Gričiuvienė, Buža 2007, 26; Simniškytė 2013, 147–157, 173). Naujaisi atradimai nerodo mirusiųjų deginimo papročio įsigalėjimo Žiemgaloje ir Sėloje, tačiau patvirtina patį kremacijos faktą.

Trumpai apibūdinti laidosenos bruožai leidžia teigti, kad iki susikuriant Lietuvos valstybei baltų genčių laidojimo papročiai skyrėsi. Atskiruose kultūriniuose regionuose laidota skirtinguose laidojimo paminkluose (pilkapiuose ir plokštiniuose kapinyuose), jiems būdingi saviti laidojimo būdai ir papročiai (sudegintų ir nesudegintų mirusiųjų kapai, žirgų kapai ir aukos, akmenų konstrukcijos ir kt.), nevienodi archeologinių radinių – kapuose aptinkamų įkapių – komplektai, dirbinių tipai. Kalba, materialinė kultūra ir mirusiųjų laidojimas valstybės priešaušriu buvo didžiausi baltų genčių skirtumai.

2. XIII–XIV a. laidojimo papročiai Lietuvoje

Pagoniškosios Lietuvos valstybės laidojimo papročiai sukėlė vienas didžiausių archeologų diskusijų per pastaruosius du dešimtmečius. XIII–XIV a. laidosenos klausimu istoriografijoje įsitvirtino keli skirtingi požiūriai. Vieni autoriai teigė, kad šiuo laikotarpiu Lietuvoje buvo įsigalėjęs sudegintų mirusiųjų laidojimo plokštiniuose kapinyuose būdas (Urbanavičius 1966, 107–108, 112; Урбанавичюс 1966; Zabiela 1998a; 2003). Buvo keliamas tik klausimas, ar de-

2 pav. Bedugnės kapinyno (Trakų r.) kalva (2014). G. Petrausko nuotr.

ginimo paprotys Lietuvoje buvo visuotinis ir vienodai paplitęs (Urbanavičius 1994, 3–4). Mirusiųjų deginimo papročio išsivyravimą, kaip vienos laidojimo tradicijos įvedimo rezultatą, mėginta sieti su XIII a. Šventaragio religine reforma (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001; Vaitkevičius 2004). Kiti autoriai reiškė nuomonę, kad mirusiuosius nustota deginti dar iki oficialiai įvedant krikščionybę. Buvo teigiama, kad Rytų Lietuvoje jau XIII a. antroje pusėje, ypač nuo XIV a., pradėjo plisti nesudegintų mirusiųjų laidojimo būdas. Deginami tebūdavo tik aukščiausio valstybės sluoksnio asmenys, t. y. kunigaikščiai, įvairūs didikai ir kariai (Luchtanas, Vėlius 1996; 2002; Vėlius 1997–1998, 27, 45–47; 2001, 70–71; 2005, 16, 23–24).

XIII–XIV a. degintinių kapų aptikta visoje etninėje Lietuvoje (Zabiela 1998a); vėlyviausi degintiniai kapai datuojami XV a. pradžia, t. y. laikotarpiu po Lietuvos krikšto. Degintiniai kapinynai daugiausia buvo įrengti kalvose ar neaukštose kalvelėse (2 pav.), mirusieji deginti šalia kapinynų buvusiose laužavietėse. Iš jų išrinkti sudegusių palaikų likučiai¹ kartu su gausiais laužavietėje apdegusių įkapių (papuošalų, aprangos, buities ir darbo reikmenų, ginklų, puodų šukių) fragmentais būdavo įkasami į nedideles, negiliai įrengtas kapų duobutes.

¹ Sudeginus suaugusį vyrą vidutiniškai lieka daugiau nei 2 kg, moterį – apie 1,5 kg degintinių kaulų (Holck 1997, 49; Mays 1998, 220). Tačiau dėl erozijos, cheminių, mechaninių ir įvairių kitų praeities bendruomenių elgesio su sudeginto mirusiojo palaikais veiksnių degintiniuose kapuose aptinkama kur kas mažiau kaulų. Pavyzdžiui, apskaičiuota, kad Rytų Lietuvos pilkapiuose įrengtuose degintiniuose kapuose archeologinių tyrimų metu vidutiniškai randama tik 0,3–0,35 kg degintinių kaulų (Kurila 2010, 199–200).

Vidurio Lietuvoje aptariamam laikotarpiui kartu su sudegintais mirusiaisiais neretai būdavo laidojami nesudeginti žirgai; senesnėje archeologinėje literatūroje vėlyviausi žirgų kapai buvo datuojami XV a. pradžia (Урбанавичюс 1966, 188–189). Virš žirgų dažniausiai laidoti sudegintų karių palaikai, kiek rečiau jie būdavo užkasami atskiroje kapinyno dalyje. Archeologų aptinkami XIII–XIV a. žirgų kapai leidžia kalbėti apie to meto Lietuvos valstybėje buvusį karių luomą (plg. Bertašius 2002). Apie tuo metu kartu su didžiais kunigaikščiais laidojamus ir į pomirtinį gyvenimą juos lydinius žirgus užsimenama rašytiniuose šaltiniuose (BRMŠ I 421, 452–453, 469, 577).

XIII–XIV a. Vidurio ir Rytų Lietuvoje, be aptartų individualių degintinių kapų, taip pat buvo laidojama kolektyvinėse kapavietėse. Tai laidojimo vietos, kuriose sudegintų mirusiųjų palaikai ir laužavietėje apdegusių įkapių, keramikos fragmentai būdavo išberiami žemės paviršiuje, dažnai dar papildomai užpilami plonu žemės sluoksniu. Ilgainiui tokiose kapavietėse susiformavo degėsingos žemės sluoksnis su degintiniais kaulais, apdegusių ir apsilydžiusių dirbinių fragmentais bei keramikos šukių trupiniais; sveiki radiniai šiose laidojimo vietose aptinkami gana retai.

Kolektyviniuose degintiniuose kapuose mirusieji laidoti panaikinant bet kokią žymesnę socialinę tapatybę ir padėti bendruomenėje (Bertašius 2002, 85). Tikėtina, kad tokiuose kapuose būdavo išberiami vienu metu mirusių bendruomenės narių palaikai. Prūsų genčių kolektyvinės sudegintų karių kapavietės (vadinamieji *Aschenplätze* tipo kapai; plačiau žr. Bertašius 2002, 92–93; Wróblewski 2006; Shiroukhov 2012, 246–249), Vidurio Lietuvos kapinyuose kartu su mirusiaisiais laidoti žirgai, kapuose aptinkami ginklai, raitelio ir žirgo ekipuotės radiniai leidžia spėti, kad kolektyviniuose degintiniuose kapuose galėjo būti laidojami mūšyje žuvę kariai. Tačiau pastaruoju metu plačiau analizuoti² Bajorų (Elektrėnų sav.) ir Žėronių (Trakų r.) kapinynų duomenys rodo, kad šiuose laidojimo paminkluose buvo palaidoti skirtingo amžiaus, lyties ir socialinės padėties mirusieji – vyrai, moterys ir vaikai (Zabiela 1998a, 366–367; 1998b; 2003, 177–179; Vaitkevičius 2012). Didžiausią kapinynų įkapių dalį sudaro smulkios drabužių detalės, darbo įrankiai, buities reikmenys ir papuošalai.

Dar viena žinoma viduramžių Lietuvos laidojimo forma yra kolektyviniai degintiniai kapai vandenyje. Pirmą kartą laidojimo vandenyje klausimas iškeltas 1983 m. tyrinėjant Obelių kapinyną (Ukmergės r.). Tuomet ne tik tyrinėtas

² Dėl laidojimo pačiame žemės paviršiuje ir ankstesniuose archeologiniuose tyrimuose taikytos metodikos spragų (prasto fiksavimo, ne itin kruopštaus tyrėjų darbo) susiduriama su sunkumais atpažįstant ir interpretuojant kolektyvinius degintinius kapus. Kolektyvinėse kapavietėse sudegintų mirusiųjų kapų ribos beveik nepastebimos arba jų paprasčiausiai nėra, todėl dauguma tikėtinų kolektyvinių degintinių kapų iki šiol buvo laikomi mirusiųjų deginimo laužavietėmis ar suardytais degintiniais kapais.

kapinytas ežero pakrantėje, bet ir iš nedidelio ploto ežere surinkta apie 2400 archeologinių dirbinių bei jų fragmentų; be to, pakrantėje aptiktas iš sausumos į vandenį vedęs akmenų grindinys. Tyrimams vadovavęs Vytautas Urbanavičius ežere surinktus radinius datavo XIII a. – XV a. pradžia ir interpretavo kaip vandenyje palaidotų mirusiųjų kapų liekanas (Urbanavičius 1984, 98; 1994, 4; Urbanavičius, Urbanavičienė 1988, 35–36, 45–46; Урбанавичюс 1990, 198–199). V. Urbanavičiaus Obelių ežero tyrimų pagrindu suformuluota laidojimo vandenyje hipotezė archeologinėje literatūroje sulaukė griežtos kritikos (Zabiela 1990, 99–100; 1998a, 361; Svetikas 2007a, 125–126; 2007b, 84; 2009, 207).

Praejus dešimtmečiui po atradimų Obelių ežere degintinių žmonių kaulų ir apie 1500 XII a. pabaigos – XIV a. dirbinių aptikta Marvelės kapinyne (Kauno m.), sezoniškai vandens užliejamose, tarpusavyje besijungiančiose duobėse (Bertašius 1994a, 66; 1994b, 132; 2009, 11, 108–109). Tačiau mintis apie laidojimą vandenyje tiek šių tyrimų vadovui, tiek archeologų bendruomenei išliko nepriimtina – dar trūko šių hipotezė pagrįžiančių gerai dokumentuotų duomenų.

Pastaraisiais metais sugrįžta prie sudegintų mirusiųjų laidojimo vandenyje klausimo. Naujausių archeologinių tyrimų duomenimis, Briauniaus apyežerėje, Bajorų kapinyne, XIV a. pabaigoje – XV a. pirmojoje pusėje kremuotų mirusiųjų palaikai, sudegintų gyvūnų kaulai, smulkios apžiestos ir žiestos ornamentuotos keramikos šukės, dirbiniai bei jų fragmentai buvo vienodai išberiami kapinyno kalvelės viršuje ir vandens apsemiamoje jos papėdėje. Durpių sluoksnyje aptikti degintiniai kaulai liudija, kad laidotuvių apeigų metu jie pateko į atvirą vandens telkinį (Vaitkevičius 2011, 123). Dar viena kolektyvinių degintinių kapų kapavietė aptikta šalia Kernavės esančiame Semeniškių kapinyne (Širvintų r.). Kaip ir pirmuoju atveju, Semeniškiuose, Kernavės upelio senvagėje, stovinčiame vandenyje skirtingo amžiaus ir lyties sudeginti mirusieji buvo palaidoti ne tik XIV a., bet ir laikotarpiu po Lietuvos krikšto (Baltramiejūnaitė, Vengalis 2010, 103–104; Vengalis 2011).

Kol kas apie laidojimo vandenyje papročio mastą spręsti sunku. Išvardyti pavyzdžiai leidžia teigti, kad sudeginti mirusieji vandenyje laidoti Vidurio ir Rytų Lietuvoje. Be to, nagrinėjamo papročio apraiškų aptikta Vilkumuižos ežere Latvijos Kurše (Šturms 1936); spėjama, kad vandenyje galėjo būti laidojama ir Mazros upėje ties Kalni vietove (*Kurši* 2008, 64–65; Muižnieks 2008, 85). Laidojimo vandenyje paprotys sunkiai apčiuopiamas, tačiau vertingų duomenų suteikia lietuvių stebuklinių pasakų tyrimai (Vaitkevičienė 2013), apie jį užsimenama padavimuose (plg. Kurila, Vaitkevičius 2011, 114–115), vikingų sagose (Ellis 1968, 37, 45). Sudegintų mirusiųjų palaikai į vandenį iki šiol išberiami Gango upėje Indijoje, Nepale, Tibete, Tailande, Balio saloje Indonezijoje (Caixeiro 2005, 237–238; Kaliff, Oestigaard 2004, 86–88; 2008; Mills 2005).

Aptarus pagoniškosios Lietuvos valstybės sudegintų mirusiųjų laidojimo būdus, svarbu paminėti, kad Rytų Lietuvoje taip pat žinoma ikirikščioniškuoju laikotarpiu datuojamų griautinių kapų. Nedeginti mirusieji buvo palaidoti Kernavės Kriveikiškio (Širvintų r.) kapinyne (Vėlius 2005), Vilniaus Verkių dvaro sodybos teritorijoje (Žukovskis 2009), Bokšto (Jonaitis, Kaplūnaitė 2012) ir Latako (Gendrėnas 1982–1983) gatvėse esančiuose laidojimo paminkluose. O ankstesnių tyrinėtojų nuostata Pušalotų (Molėtų r.) ir Sarių (Švenčionių r.) kapinynuose palaidotų nedegintų mirusiųjų kapus datuoti laikotarpiu iki krikšto, t. y. XIII–XIV a., pastaruoju metu sulaukė kritikos (Zabiela 1998a, 355–356).

Apibendrinant reikia pasakyti, kad XIII–XIV a. etninėje Lietuvoje išplito mirusiųjų deginimo paprotys. Sudeginti mirusieji kartu su apdegusiais įkapių fragmentais, keramikos šukėmis buvo laidojami individualiuose ir kolektyviniuose kapuose sausumoje bei vandenyje. Vidurio Lietuvoje laikytasi papročio mirusiųjų laidoti kartu su žirgais. Laikotarpiu iki krikšto datuojamų nedegintų mirusiųjų kapų aptikta Kernavėje ir Vilniuje – tuometiniuose Lietuvos valstybės centruose.

3. Lietuvos valstybės formavimosi aspektai

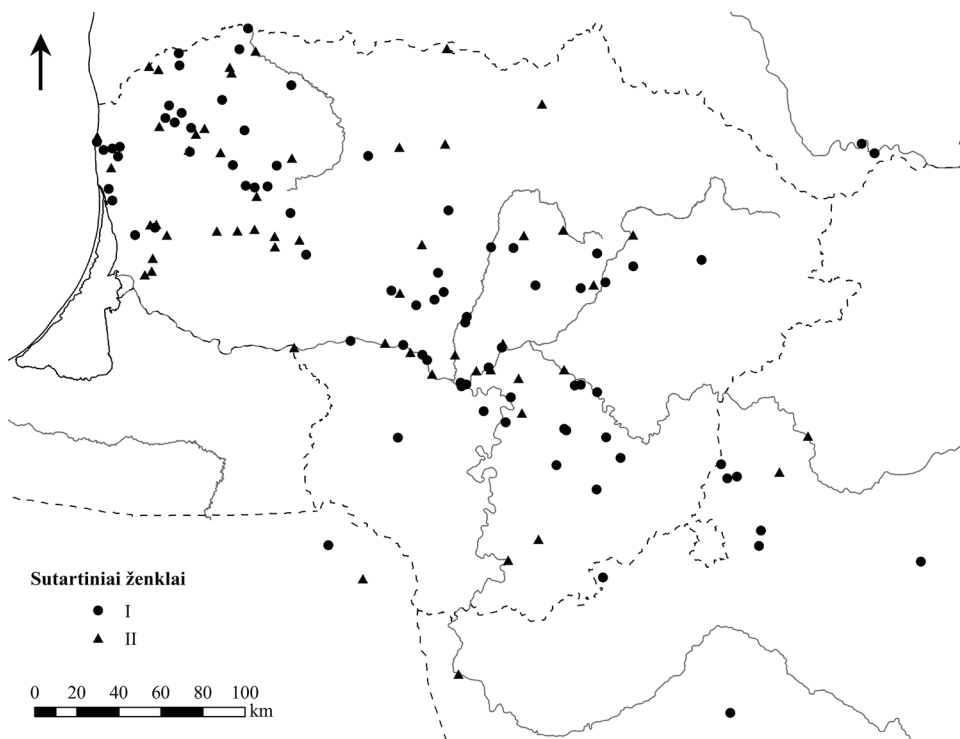
Tyrinėjant Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio laidojimo papročius, svarbu nagrinėti skirtingus to meto klausimus, ieškoti atskirus kultūrinius regionus vienijančių dėmenų. Toliau straipsnyje į Lietuvos valstybės susidarymą žvelgiama pasitelkiant kelis ankstyvųjų viduramžių kultūros aspektus: mirusiųjų deginimo paprotį, valstybinę religiją, materialinę kultūrą, antropologijos ir genetikos duomenis.

3.1. Mirusiųjų deginimo paprotys

XIII–XIV a. etninėje Lietuvoje – visuotinis mirusiųjų deginimo papročio įsigalėjimas. Šiuo metu žinoma apie 80 nagrinėjamo laikotarpio kapinynų su degintiniais kapais, dar daugiau nei 50-yje vietovių aptikta pavienių apdegusių dirbinių – degintinių kapų įkapių. Degintiniai kapinynai paplitę dabartinės Lietuvos teritorijoje, Pietryčių Latvijoje, Vakarų Baltarusijoje ir Šiaurės rytų Lenkijoje (3 pav.).

Daugiausia diskusijų iki šiol buvo keliami dėl ikirikščioniškuoju laikotarpiu datuojamų Rytų Lietuvos nesudegintų mirusiųjų kapų. Nagrinėjant šį regioną būtina atkreipti dėmesį į etninius, religinius ir kitus konkrečius laidojimo paminklus palikusiu bendruomenių aspektus. Antai plačiai tyrinėtame XIII a. antrosios pusės – XIV a. Kriveikiškio kapinyne buvo palaidoti viduramžių Kernavės miesto gyventojai. Šis laidojimo paminklas sulaukė skirtingų interpretacijų. Buvo teigiama, kad kapinyne palaidoti vietos gyventojai pagonys, kurių dalį galėjo suda-

3 pav. XIII–XV a. pirmosios pusės degintiniai kapinynai: I – kapinynai su degintiniais kapais, II – vietos, kuriose rasta degintinių kapų radinių. G. Petrausko brėž.

ryti jotvingių atvykėliai (Vėlius 1998, 46; 2005; 2009, 268–270; 2012, 188–189). Kiti tyrinėtojai, akcentuodami laidosenos bruožus ir aptiktas slaviškas įkapes, kapinyną siejo su slaviškosios Kernavės dalies ar kaimynų stačiatikių slavų palikimu (Zabiela 1998, 356–358; 2007, 465; Dubonis 2009a, 264; 2009b, 167–168). Vilniaus Latako gatvės kapinynas siejamas su Šv. Mikalojaus cerkve (Gendrėnas 1982, 4), kapinynas Bokšto gatvėje taip pat laikomas stačiatikių (atvykėlių ir stačiatikybę priėmusių vietos gyventojų) laidojimo vieta (Jonaitis 2012, 265). Dėl mažų archeologinių tyrimų apimčių lieka neaišku, kokia bendruomenė mirusiuosius laidojo kapinyne Vilniaus Verkių dvaro sodybos teritorijoje. Išvardyti pavyzdžiai atskleidžia, kad ikirikščiioniškojo laikotarpio nedegintų mirusiųjų laidojimo vietos buvo įrengtos valstybės centruose, kurių gyventojų etninė sudėtis buvo mišri. Plačius prekybinius ir kitokius kontaktus palaikiusių centrų bendruomenės naujus laidojimo papročius iš rytinių kaimynų iš dalies galėjo perimti dar iki oficialaus Lietuvos valstybės krikšto.

Pastaraisiais metais Rytų Lietuvoje, pačiame valstybės branduolyje, Bedugnėje (Trakų r.) ir Semeniškiuose, aptikti iki tol nežinomi viduramžių laikotarpio degintiniai kapinynai. Bedugnės kapinyne, spėjama, XIII–XIV a. buvo palaidoti

Senųjų Trakų piliavietės kariai (Petrauskas 2013), Semeniškių kapinyne – XIV a. sudeginti eiliniai minėtos Kernavės miesto bendruomenės nariai (Baltramiejūnaitė, Vengalis 2010, 103–104; Vengalis 2011). Be to, svarbu paminėti, kad remiantis naujausiais baltarusių archeologų tyrinėjimais, Vakarų Baltarusijoje, Ašmenos, Gardino, Maladečinos, Naugarduko, Varanavo ir Smurgainių rajonuose, užfiksuota jau 11 XIII–XIV a. kapinynų su degintiniais kapais³ (plg. Рыковъ 1914, 14–18; Antoniewicz 1930, 117). Šie atradimai išsklaido abejones dėl visuotinio mirusiųjų deginimo papročio įsigalėjimo Lietuvos valstybėje ir degintinių kapinynų „trūkumo“ Rytų Lietuvoje, gerokai papildoma degintinių kapinynų paplitimo žemėlapi.

Viduramžių degintinių kapinynų tyrimai atskleidžia tam tikrus atskirų regionų bendruomenių laidojimo papročių raidos dėsningumus. Antai plačiau išnagrinėjus pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio degintinių kapinynų santykį su ankstyvesnėmis, geležies amžiaus, ir vėlyvesnėmis, istorinių laikų, laidojimo vietomis, aiškėja, kad XIII–XIV a. sudeginti mirusieji Žemaitijoje dažnai buvo laidojami tuose pačiuose kapinyuose, kuriuose laidota tiek laikotarpiu iki susikuriant valstybei, tiek vėlesniais krikščioniškais laikais. Tai liudija glaudžias ankstyvųjų viduramžių žemaičių bendruomenių sąsajas su konkrečiomis laidojimo vietomis ir laidojimo jose tąsą.

Vakarų Lietuvoje mirusieji tuose pačiuose laidojimo paminkluose laidoti nuo II tūkstantmečio pradžios ar dar anksčiau. Kryžiuočių ordinui užvaldžius šį kraštą, jo gyventojai kuršiai buvo apkrikštyti, dalį jų asimiliavo žemaičiai ir iš Livonijos atvykę gyventojai. Dėl šių priežasčių mirusiųjų deginimo papročiu išnykus senosios kuršių laidojimo vietos Vakarų Lietuvoje buvo galutinai apleistos.

Vidurio ir Rytų Lietuvos regionas apibrėžiamas kaip Lietuvos valstybės branduolys. Didžioji dalis šioje teritorijoje aptiktų XIII–XIV a. kapinynų su degintiniais kapais buvo įkurti naujose vietose (Bajorų, Bedugnės, Žėronių ir kiti kapinynai). Tai patvirtina, kad kuriantis valstybei senosios laidojimo vietos buvo apleistos, o šiam procesui turėjo įtakos to meto religinėje sistemoje vykę pokyčiai.

3.2. Valstybinės religijos klausimas

Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio laidojimo papročių tyrimai neatsiejami nuo to meto religinės sistemos pažinimo. Istoriografijoje teigiama, kad Rytų Lietuvoje aptikti XIII–XIV a. nesudegintų mirusiųjų kapai galėjo būti valdovo Mindaugo bandymo suvienyti kraštą ir įtvirtinti bendrą religiją pasekmė (Luchtanas, Vėlius 1996, 85; Vėlius 1997–1998, 46), kitų autorių nuomone, to meto valstybėje vieningos religinės sistemos nebuvo (Žulkus 1993; Zabiela 1998a, 368; Bertašius 2002, 214). Mitologijos tyrinėtojų darbuose dažniausiai apsiribo-

³ Duomenys nepublikuoti; baltarusių archeologo Jevgenijaus Vlasoveco žodinė informacija.

jama mitologijos šaltinių tyrimais, o istorikai senovės lietuvių religijos sampratą linkę supaprastinti iki „senojo tikėjimo“ ar „senųjų pagoniškų tikėjimų“ apibrėžimo (plg. Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 44–46; Gudavičius 1999, 179–181; Baronas, Dubonis, Petrauskas 2011, 515–522; plačiau žr. Vildžiūnas 2000; Vaitkevičienė 2002, 73). Nagrinėjant Lietuvos valstybinės religijos bruožus archeologijos, istorijos, religijos ir mitologijos šaltiniai pirmą kartą buvo susieti prieš daugiau nei dešimtmetį pasirodžiusiuose Daivos ir Vykinto Vaitkevičių darbuose (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001; Vaitkevičius 2004).

XIII–XIV a. valstybinės religijos tyrimuose ypatingo dėmesio nusipelnė Sovijaus mitas, kuris 1261 m. buvo įterptas į VI a. Jono Malalos Kronikos slaviškąją redakciją (Greimas 1983; 1990, 355–376; Топоров 1986; 1987, 24–28; Vėlius 1988, 58–59; Beresnevičius 1990, 73–84; 1992; 1995, 11–76; BRMŠ I 263–268). Sovijus laikomas vėlių vedliu į pomirtinį pasaulį, o pačiame mite kalbama apie laidojimo papročių reformavimą – mirusiųjų deginimo papročio įvedimą. Mito tyrimai atskleidžia, kad kuriantis Lietuvos valstybei buvo įvesta viena laidojimo tradicija – mirusiųjų deginimas, įtvirtintas aukščiausiųjų dievų – Andojo, Perkūno, Kalvelio ir Žvėrūnos–Medeinos – panteonas (Greimas 1990, 379–396; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001; Vaitkevičius 2004). Manoma, kad Sovijaus mitas atsirado anksčiau nei XIII a., tačiau tapo aktualus valstybės kūrimosi laikotarpiu plintant mirusiųjų deginimo papročiu (Vėlius 1988, 58).

Su Sovijaus mitu neabejotinai susijusi XVI a. į legendinę Lietuvos metraščio (Bychovco kronikos) dalį įrašyta Šventaragio legenda (BRMŠ II, 373–374, 380–381). Metraštyje užrašytas pasakojimas apie Lietuvos kunigaikštį Šventaragį, kuris savo sūnui Skirmantui išdėstė naują mirusiųjų laidojimo programą. Teigiama, kad Šventaragio kūnas po mirties turi būti pagonišku papročiu sudegintas Vilnios ir Vilijos (Neries) santakoje; tokias pat laidojimo apeigas nuo to laiko nurodyta atlikti mirusiems kunigaikščiams ir žymiausiems didikams (pažymima, kad anksčiau mirusieji būdavo deginami tose vietose, kur numirdavo). Legendoje kalbama apie vieno svarbiausių religijos raiškos aspektų – laidojimo papročių – pokyčius. Ši metraštyje aprašyta laidojimo programa mokslinėje literatūroje įgavo Šventaragio religinės reformos pavadinimą (Топоров 1987, 28–30; Beresnevičius 1995, 135–181; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001; Vaitkevičius 2004). Taigi Šventaragio reforma įteisino naują kilmingų asmenų laidojimo vietą (religinį centrą) ir tvarką.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad Sovijaus mite ir Šventaragio legendoje minimi valstybinio lygmens pokyčiai religijoje turi būti siejami su tuo metu vykusiu visuotiniu mirusiųjų deginimo papročio plitimu. XIII–XIV a. Lietuvos valstybės branduolyje išplitę kapinynai su degintiniais kapais yra religinės reformos rezultatas.

3.3. XIII–XIV a. materialinė kultūra

Lietuvos valstybės priešaušriu atskiroms baltų gentims būdingi radiniai, jų tipai ir ornamento detalės skyrėsi. Remdamiesi šiais skirtumais tyrinėtojai datuoja pilkapiuose ir kapinynuose palaidotų mirusiųjų kapus, sprendžia apie priklausomybę konkrečiai etninei grupei (Volkaitė-Kulikauskienė 1970, 139–259; LAA IV; Michelbertas 1986, 84–192; Tautavičius 1996, 102–279; ir kt.). XIII–XIV a. pastebimas žymus materialinės kultūros suvienodėjimas, atskirų etninės Lietuvos sričių skirtumų nykimas (Volkaitė-Kulikauskienė 1987a).

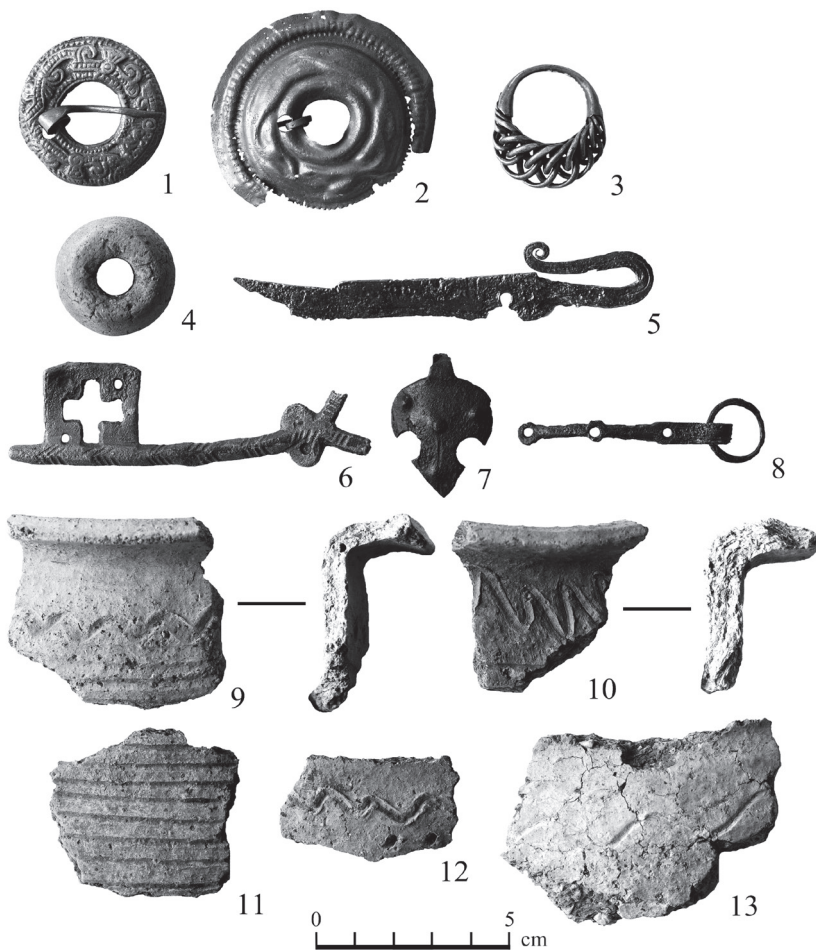
Dėl netobulos XIII–XIV a. dirbinių chronologijos ir prastos degintinių kapų tyrimų metodikos valstybės kūrimosi laikotarpio laidojimo papročiai ilgai buvo viena didžiausių archeologijos mokslo mįslių (Урбанавичюс 1966, 186–188; Zabiela 1998a, 369–370). Pradėjus plačiau tyrinėti viduramžių Lietuvos mirusiųjų deginimo papročius, atskleisti pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio laidosenos bruožai, nusakytas būdingas degintinių kapų horizontas, išskirti jį atspindintys dirbinių tipai (Zabiela 1998a; 2003). XIII–XIV a. degintiniuose kapinynuose aptinkamos skirtingos radinių grupės: darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, aprangos ir buities reikmenys, žirgo ekipuotės detalės bei įvairūs kiti radiniai. Iš dirbinių būdingos apskritos lietos ir skardinės segės, pinti žiedai, skustuvai užriesta rankenėle, raktai apvalia ir rombine galvutėmis, dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukai, pentinai su ratukais galuose ir žvaigždute ant spyglio, įvairių formų apkalėliai, bangelių ir horizontalių linijų ornamentu puoštos apžiestos ir žiestos keramikos šukės bei daugelis kitų radinių (plg. Urbanavičius, Urbanavičienė 1988, 19–45; Varnas 1995, 245–253; Urbanavičius 2003, 80–84; Vaitkevičius 2012; ir kt.) (4 pav.). Būdinga, kad dirbiniai apdegę laidotuvių lauže, apsilydę, dažnai fragmentiški.

Skirtinguose Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio laidojimo paminkluose aptinkamos radinių analogijos leidžia teigti, kad nagrinėjamu laiku nyko anksčiau regioniniai skirtumai, plito tuose pačiuose gamybos centruose pagamintų dirbinių tipai. XIII–XIV a. suvienodėjusi materialinė kultūra buvo atskirų baltų genčių konsolidacijos ir etninėje Lietuvoje visuotinai įsigalėjusio mirusiųjų deginimo papročio pasekmė.

3.4. Antropologijos ir genetikos duomenys

Tyrinėjant Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio laidojimo papročius, siekiant išnagrinėti laidosenos ir to meto visuomenės raidos sąveiką, svarbu atsižvelgti į antropologijos ir genetikos tyrimų teikiamus duomenis.

Antropologiniai degintinių kaulų tyrimai suteikia vertingų žinių apie praeityje palaidotus mirusiuosius. Atliekamos osteologinės degintinių kaulų analizės, atskiriami sudegę žmonių ir gyvūnų kaulai, nustatomas palaidotų mirusiųjų

4 pav. XIII–XIV a. degintinių kapų Obelių ežere (Ukmergės r.) radiniai:
 1–2 segės (LNM AR 621: 1939, 1927), 3 – žiedas (LNM AR 621: 1961),
 4 – verpstukas (LNM AR 621: 1727), 5 – skustuvas (LNM AR 621: 1731),
 6 – raktas (LNM AR 621: 1997), 7–8 – kapšelio apkalai (LNM AR 621: 2195, 2219),
 9–13 – keramikos šukės (LNM, neinv.) (1–3, 6 – žalvaris,
 4, 9–13 – molis, 5, 7–8 – geležis). G. Petrausko nuotr.

skaičius, lytis ir amžius mirties metu, rečiau – patologijos ir kiti antropometriniai duomenys (Holck 1997, 50–89; Mays 1998, 207–224; McKinley, Bond 2001, 284–287; Kurila 2009, 36–42; 2010). Vis dėlto tenka konstatuoti, kad iki šiol trūksta išsamesnių duomenų apie XIII–XIV a. degintiniuose kapuose palaidotus mirusiuosius.

Valstybės kūrimosi laikotarpio gyventojų antropologiniai bruožai daugiausia nusakomi pagal vėlyvesniuose, XIV–XVII a., etninės Lietuvos kapinyuose ap-

tiktų nedegintų mirusiųjų griaučius. Plačių kapinynų archeologinių tyrinėjimų metu buvo surinkti dideli šio laikotarpio antropologiniai rinkiniai. Remiantis šiais duomenimis konstatuojama, kad kuriantis valstybei nyko anksčiau buvę baltų genčių antropologiniai skirtumai ir formavosi viena lietuvių tauta su dviem ryškesniais jos kamienais – aukštaičiais ir žemaičiais (Česnys 1987; 1991, 9–10; Česnys, Balčiūnienė 1988, 104–105). Nors tyrinėtojai antropologijos duomenyse dar išvelgia nedidelių regioninių skirtumų, tačiau konstatuojama, kad to meto Lietuvos gyventojai jau priklausė vienam antropologiniam tipui.

Pateiktus antropologijos duomenis patvirtina naujausi genetikos tyrinėjimai. Atlikus skirtingų Lietuvos regionų gyventojų fizinių (dermatoglikofikos), serologinių (kraujo grupių ir serumo baltymų), DNR (mitochondrijų DNR, Y chromosomos ir kt.) bei kitų genetinių požymių tyrimus, nustatyta, kad šiuolaikiniame lietuvių (ir žemaičių) genų fonde išlikę įvairių baltų genčių – kuršių, jotvingių, prūsų ir kitų – genų pėdsakų (Kasperavičiūtė, Kučinskas 2002; Kasperavičiūtė, Kučinskas, Stoneking 2004; Kučinskas 2004, 223–236; ir kt.). Tai valstybės formavimosi laikotarpiu vykusio baltų genčių konsolidavimosi rezultatas. Nors žemaičiai genetinėmis savybėmis yra homogeniškesni už aukštaičius, tačiau daroma išvada, kad XIII–XIV a. gyventojų genetiniai skirtumai jau buvo išnykę (Kasperavičiūtė, Kučinskas, Stoneking 2004, 448). Tuo remiantis galima teigti, kad kuriantis Lietuvos valstybei formavosi genetiškai vientisa lietuvių tauta.

Apibūdinti antropologijos ir genetikos duomenys siejami su XIII–XIV a. vykusiais procesais: visuotiniu mirusiųjų deginimo papročio plitimu, pokyčiais religinėje sistemoje ir materialinėje kultūroje. Visi šie dėmenys buvo svarbūs pagoniškosios Lietuvos valstybės susidarymo komponentai.

4. Lietuvių tautos susiformavimas

Kuriantis Lietuvos valstybei vykę genčių konsolidacijos procesai keitė krašto politinį žemėlapi, nulėmė skirtingą etninių junginių likimą. Dėl geopolitinių, strateginių, ideologinių ir kitų vidaus bei išorės veiksnių iki tol gyvavusių baltų genčių pagrindu formavosi lietuvių tauta. Tyrinėjimai rodo, kad tautos pamatu tapo lietuvių gentis, tačiau į patį susidarymo procesą dėl teritorinių ir administracinių ryšių, karų su Ordinu bei įvairių kitų aplinkybių buvo plačiai įtraukti ir svarbų vaidmenį atliko žemaičiai (Gudavičius 1987, 207–209; 1999, 97–100; Volkaitė-Kulikauskienė 2001, 390–398). Tuo pat metu į lietuvių tautos formavimosi raidą įsitraukė ar buvo įtrauktos ir kitos baltų gentys.

Nesibaigiant Ordino antpuoliams, XIII–XIV a. į Lietuvą traukėsi žiemgalių, kuršių, skalvių, jotvingių ir prūsų genčių bendruomenės. Žinių apie vykusią migraciją suteikia istorijos, archeologijos, antropologijos ir kalbotyros duome-

nys. Žinoma, kad iš gimtųjų žemių pasitraukę žiemgaliai ir kuršiai daugiausia kūrėsi Žemaitijoje, prūsų genčių žmonės – Lietuvos pakraščiuose, tačiau migracijos pėdsakų aptinkama įvairiose tuomet rečiau apgyvendintos valstybės vietose (Žulkus 1995; Dubonis 2004; 2009b, 182–183; Zabiela 2007, 458–465). Atsikėlusios bendruomenės iš pradžių dar laikėsi senųjų laidojimo papročių, tačiau greitai buvo asimiliuotos. Ši teiginį patvirtina visuotinai etninėje Lietuvoje XIII–XIV a. paplitęs mirusiųjų deginimo paprotys.

Istorijos ir archeologijos duomenimis, lietuvių tauta galutinai susiformavo XIV a. (Gudavičius 1987; 2008; Nikžentaitis 1996, 74–81; Zabiela 1998a, 367–368; Baronas, Dubonis, Petrauskas 2011, 545–549). Tuo metu vyko intensyvi Lietuvos valstybėje gyvenusių baltų genčių kalbų konsolidacija, formavosi atskiri lietuvių kalbos dialektai – dabartinės tarmės (Zinkevičius 1987; 1996, 46–63). Tautos susidarymą atskleidžia daugelis to meto valstybėje vykusių procesų: ryškėjanti politinė ir socialinė valstybės struktūra, buvusių žemių nykimas ir smulkėjimas, valstybinio ir teritorinio bendrumo, tautinės savimonės plėtojimas.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad susidarius ir plečiantis Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, vykstant baltų genčių jungimuisi, formavosi lietuvių tauta. Reformavus religinę sistemą, paplito valstybinė, buvusius kultūrinius regionus susiejusi laidojimo tradicija – mirusiųjų deginimas. Tautos susidarymą pagrindžia archeologijos, antropologijos ir genetikos duomenys. Taigi tarp tautos susiformavimo ir kitų Lietuvos valstybės raidos aspektų egzistuoja tiesioginis ryšys.

Išvados

Kuriantis Lietuvos valstybei nyko anksčiau buvę baltų genčių laidojimo papročių ir materialinės kultūros skirtumai. XIII–XIV a. etninėje Lietuvoje visuotinai išplito skirtingus kultūrinius regionus vienijantis mirusiųjų deginimo paprotys; atskiruose laidojimo paminkluose sudeginti mirusieji laidoti ir po Lietuvos krikšto – XV a. pradžioje. Ikikrikščioniškuoju laikotarpiu griautinio laidojimo būdo laikytasi tuometiniuose valstybės centruose – Kernavėje ir Vilniuje. Mišrios etninės ir religinės sudėties centrų bendruomenės nedegintus mirusiuosius pradėjo laidoti dar iki 1387 m. Lietuvos krikšto.

Sudeginti mirusiųjų palaikai kartu su gausiais laužavietėje apdegusių, dažnai apsilydžiusių įkapių fragmentais laidoti plokštiniuose kapinyuose, individualiuose ir kolektyviniuose kapuose sausumoje bei vandenyje. Vidurio Lietuvoje kartu su mirusiaisiais dažnai laidoti nesudeginti žirgai. Degintiniuose kapuose buvo palaidoti susikūrusios Lietuvos valstybės gyventojai, todėl degintinių kapinynų paplitimas yra tiesioginis valstybinio mastu įsigalėjusios ir suvienodėjusios religijos bei laidojimo papročių atspindys.

Visuotinis mirusiųjų deginimo papročio išplitimas ir senųjų laidojimo vietų apleidimas, materialinės kultūros suvienodėjimas ir buvusių regioninių skirtumų nykimas, antropologijos ir genetikos duomenys, XIII a. įvykusi religinė reforma bei XIV a. susiformavusi lietuvių tauta rodo, kad XIII–XIV a. susikūrė skirtingus kultūrinius regionus vienijanti Lietuvos viduramžių kultūra. Lietuvos valstybės susidarymas ir tuo metu visuotinai išplitusi mirusiųjų deginimo tradicija yra vienas nuo kito neatsiejami reiškiniai.

Padėka

Autorius už suteiktus duomenis, vertingus patarimus ir pagalbą rengiant straipsnį bei jo iliustracijas nuoširdžiai dėkoja Ludwikai Jończyk, Aistei Petrauskienei, prof. dr. Vyntui Vaitkevičiui ir Jevgenijui Vlasoveciui.

Straipsnis parengtas 2014 m. gegužės 9 d. tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Baltų kalbos ir kultūros“ Klaipėdoje skaityto pranešimo pagrindu.

Santrumpos

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

Literatūra ir šaltiniai

- Antoniewicz 1930 – Włodzimierz Antoniewicz. Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe Ziemi Wileńskiej. *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. I. Wilno: Wydawnictwo Wojewódzkiego komitetu regionalnego, 103–123.
- Baltramiejūnaitė, Vengalis 2010 – Dovilė Baltramiejūnaitė, Rokas Vengalis. Tyrinėjimai Semeniskėse. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, 99–105.
- Baranauskas 2000 – Tomas Baranauskas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga.
- Baronas, Dubonis, Petrauskas 2011 – Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas. *Lietuvos istorija*, t. III. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Vilnius: Baltos lankos.
- Beresnevičius 1990 – Gintaras Beresnevičius. *Dausos. Pomirtinio gyvenimo samprata senajoje lietuvių pasaulėžiūroje*. Vilnius: Gimtinė, Taura.
- Beresnevičius 1992 – Gintaras Beresnevičius. Sovijaus mitas kaip senosios baltiškos kultūros šifras. *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra. Istoriniai ir teoriniai aspektai. Senovės baltų kultūra*. Vilnius: Academia, 88–107.
- Beresnevičius 1995 – Gintaras Beresnevičius. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura.
- Bertašius 1994a – Mindaugas Bertašius. Marvelės degintiniai kapai I. *Vidurio Lietuvos archeologija. Konferencijos medžiaga. 1994 m.* Sud. A. Astrauskas. Vilnius: Žalioji Lietuva, 56–69.
- Bertašius 1994b – Mindaugas Bertašius. Vėlyvojo geležies amžiaus kapai Marvelės kapinyne. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, 128–132.
- Bertašius 2002 – Mindaugas Bertašius. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Bertašius 2009 – Mindaugas Bertašius. *Marvelė. Ein Bestattungsplatz mit Pferdegräbern. Marvelės žirgų kapinynas*, band II. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas.

- Bertašius, Daugnora 2001 – M[indaugas] Bertašius, L[inas] Daugnora. Viking Age Horse Graves from Kaunas Region (Middle Lithuania). *International Journal of Osteoarchaeology*, No. 11, 387–399.
- BRMŠ I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- BRMŠ II – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVI amžius*. Sud. N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- Caixeiro 2005 – Mariana Caixeiro. The Electric Crematorium (*Vidyut Shav Dahh Griha*) of Banaras (*Varanasi*). *Encyclopedia of Cremation*. Eds. D. J. Davies, L. H. Mates. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 236–238.
- Česnys 1987 – G[intautas] Česnys. Lietuvių antropologiniai ypatumai. *Lietuvių etnogežė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 232–235.
- Česnys 1991 – Gintautas Česnys. Antropologinės mūsų šaknys. *Mokslas ir Lietuva*, nr. 1, 4–10.
- Česnys, Balčiūnienė 1988 – Gintautas Česnys, Irena Balčiūnienė. *Senųjų Lietuvos gyventojų antropologija*. Vilnius: Mokslas.
- Dubonis 2004 – Artūras Dubonis. Žiemgalių imigrantai Lietuvoje (XIII a. pabaiga). *Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas (= Senās Zemgales vēsturiskais un etniskās kultūras mantojums)*. Ats. red. R. Jurgaitis. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Dubonis 2009a – Artūras Dubonis. [Rec.] G. Vėlius. Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV a. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, 112 p.: il. ISBN 9986-19-816-X. *Lietuvos archeologija*, t. 35, 259–264.
- Dubonis 2009b – Artūras Dubonis. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Ellis 1968 – Hilda Roderick Ellis. *The Road to Hel. A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature*. New York: Greenwood Press, Publishers.
- Gendrėnas 1982 – G[ediminas] Gendrėnas. *Vilnius 1980–1981 m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako g-vėje. Archeologinė mechanizuotų žemės darbų priežiūra. Ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 1606a.
- Gendrėnas 1982–1983 – G[ediminas] Gendrėnas. *Vilnius. 1980–1981 m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako g-vėje. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 1606b, 1606c.
- Greimas 1983 – Algirdas J[ulius] Greimas. Sakmė apie Šovį, vėlių vedlį. Pirmasis lietuviškas mitas, 1261 m. *Metmenys. Kūryba ir analizė*, t. 45, 3–26.
- Greimas 1990 – Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago: Mokslas, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
- Griciuvienė, Buža 2007 – E[glė] Griciuvienė, Z[ane] Buža. Sėla ir sėliai laidosenos duomenimis. Selonia and Selonians according to the Burial Data. *Sėliai. Baltų archeologijos paroda. Katalogas*. Sud. E. Griciuvienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 7–109.
- Griciuvienė, Buža 2009 – E[glė] Griciuvienė, Z[ane] Buža. Kuršiai VIII a. pabaigoje – XIII a. (deginginiai kapai). Curonians, Late 8th–13th Cent. (Cremation Graves). *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis. Baltų archeologijos paroda. Katalogas*. Sud. E. Griciuvienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 229–389.
- Gudavičius 1983 – E[dvardas] Gudavičius. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, t. 2 (83), 61–70.
- Gudavičius 1986 – E[dvardas] Gudavičius. Dar kartą dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, t. 2 (95), 53–60.
- Gudavičius 1987 – E[dvardas] Gudavičius. Rašytiniai šaltiniai. *Lietuvių etnogežė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 206–209.
- Gudavičius 1989 – Edvardas Gudavičius. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius: Mokslas.
- Gudavičius 1998 – Edvardas Gudavičius. *Mindaugas*. Vilnius: Žara.

- Gudavičius 1999 – Edvardas Gudavičius. *Lietuvos istorija*, t. I. *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Gudavičius 2008 – Edvardas Gudavičius. Tautinės lietuvių savimonės lygis XIV a. pabaigoje. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. Specialusis *Lietuvos istorijų studijų* leidinys, t. 5. Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 117–127.
- Holck 1997 – Per Holck. Cremated Bones. A Medical-Anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials. *Antropologiske skrifter*, nr. 1c. 3rd revised edition. Oslo: Anatomical Institute, University of Oslo.
- Ivinskis 1991 – Zenonas Ivinskis. *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius: Mokslas.
- Jonaitis, Kaplūnaitė 2012 – Rytis Jonaitis, Irma Kaplūnaitė. The Excavation at Bokšto St. 6, Vilnius. *Archaeological Investigations in Independent Lithuania. 1990–2010*. Eds. G. Zabiela, Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 156–159.
- Jonaitis 2012 – Rytis Jonaitis. Civitas Rutenica in Early Vilnius in the 14th and 15th Centuries. The Socio-Cultural Aspect. *Archaeologia Baltica*, Vol. 18, 256–269.
- Jończyk 2012 – Ludwika Jończyk. Szurpiły, st. 8 („Mosiężysko“), woj. Podlaskie. Badania w roku 2011. *Światowit. Rocznik Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego*, t. IX (L)/B, 349–353.
- Juškaitis 2005 – Vytautas Juškaitis. Žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapyuose vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.). *Archaeologia Litwana*, t. 6, 139–163.
- Kaliff, Oestigaard 2004 – Anders Kaliff, Terje Oestigaard. Cultivating Corpses. A Comparative Approach to Disembodied Mortuary Remains. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 12, 83–104.
- Kaliff, Oestigaard 2008 – Anders Kaliff, Terje Oestigaard. Excavating the Kings' Bones: The Materiality of Death in Practice and Ethics Today. *The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs* (= *BAR International Series*, Vol. 1768). Eds. F. Fahlander, T. Oestigaard. Oxford: Archaeopress, 47–57.
- Kasperavičiūtė, Kučinskas 2002 – Dalia Kasperavičiūtė, Vaidutis Kučinskas. Variability of the Human Mitochondrial DNA Control Region Sequences in the Lithuanian Population. *Journal of Applied Genetics*, Vol. 43 (2), 255–260.
- Kasperavičiūtė, Kučinskas, Stoneking 2004 – D[alia] Kasperavičiūtė, V[aidutis] Kučinskas, M[ark] Stoneking. Y Chromosome and Mitochondrial DNA Variation in Lithuanians. *Annals of Human Genetics*, Vol. 68, 438–452.
- Kiaupa 2004 – Zigmantas Kiaupa. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998 – Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Antrasis papildytas leidimas. Vilnius: Arlila.
- Kučinskas 2004 – Vaidutis Kučinskas. *Genomo įvairovė: lietuviai Europoje*. Vilnius: Spalvų šalis.
- Kurila 2003 – Laurynas Kurila. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. LVIII, 25–38.
- Kurila 2009 – Laurynas Vytis Kurila. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kurila 2010 – Laurynas Kurila. Osteologinis kremuoto individo lyties nustatymas: patikimumo įvertinimas, paremtas Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų duomenimis. *Lietuvos archeologija*, t. 36, 197–210.
- Kurila, Vaitkevičius 2011 – Laurynas Kurila, Vyktintas Vaitkevičius. Mirusiųjų deginimo papročio refleksijos: padavimas apie Migonių piliakalnį. *Tautosakos darbai*, t. XLI, 107–134.
- Kurši 2008 – *Kurši senatnė. Couronians in Antiquity*. Rīga: Latvijas nacionālais vēstures muzejs.
- Kviatkovskaja 1998 – Ala Kviatkovskaja. *Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab. – XVII a.)*. (= *Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.)*). Vilnius: „Diemedžio“ leidykla.
- LAA III – *Lietuvos archeologijos atlasas. I–XIII a. pilkapyrai ir senkapiai*. Red. R. Rimantienė. Vilnius: Mokslas, 1977.

- LAA IV – *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–XIII a. radiniai*. Red. A. Tautavičius. Vilnius: Moks-
 las, 1978.
- Łowmiański 1932 – Henryk Łowmiański. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskie-
 go*, t. II. Wilno: Nakład Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.
- Luchtanas, Vėlius 1996 – Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Vėlius. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a.
Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai. Sud. A. Astrauskas, M. Bertašius. Vilnius:
 Žalioji Lietuva, 80–88.
- Luchtanas, Vėlius 2002 – Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Vėlius. Valstybės gimimas ir mirusiųjų
 deginimo paprotys. Mirusiųjų deginimo tradicijos rytų Lietuvoje problematika dr. G. Zabelos
 straipsnyje „Laidosena pagoniškoje Lietuvoje“. *Archaeologia Lituana*, t. 3, 157–161.
- Mays 1998 – Simon Mays. *The Archaeology of Human Bones*. London and New York: Routledge.
- McKinley, Bond 2001 – J[acqueline] I. McKinley, J[ulie] M. Bond. Cremated Bone. *Handbook of
 Archaeological Sciences*. Eds. D. R. Brothwell, A. M. Pollard. Chichester: John Wiley & Sons,
 Ltd., 281–292.
- Michelbertas 1986 – Mykolas Michelbertas. *Senasis geležies amžius Lietuvoje. I–IV amžius*. Vilnius:
 Mokslas.
- Mills 2005 – Martin A. Mills. Tibet. *Encyclopedia of Cremation*. Eds. D. J. Davies, L. H. Mates.
 Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 398–399.
- Muižnieks 2008 – Vitolds Muižnieks. Die Brandgräber des 14., 15. Jh. in Kurland. *Archaeologia
 Lituana*, t. 9, 84–108.
- Nikžentaitis 1996 – Alvydas Nikžentaitis. Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikirikščioniškos Lietuvos
 visuomenės bruožai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. V).
- Pašuta 1971 – V[ladimiras] Pašuta. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius: Mintis.
- Petrauskas 2013 – Gediminas Petrauskas. Bedugnės kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
 2012 metais*, 170–177.
- Sawicka 2011 – Ludwika Sawicka. Szurpiły, st. 8 („Mosiężysko“), woj. Podlaskie. Badania w la-
 tach 2008–2010. *Światowit. Rocznik Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego*, t. VIII
 (XLIX)/B, 263–268.
- Shiroukhov 2012 – Roman Shiroukhov. Prussian Graves in the Sambian Peninsula, with Imports,
 Weapons and Horse Harnesses, from the Tenth to the 13th Century: The Question of the War-
 rior Elite. *Archaeologia Baltica*, Vol. 18, 224–255.
- Simniškytė 2013 – Andra Simniškytė. *Geležies amžius Sėloje*. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla.
- Svetikas 2007a – Eugenijus Svetikas. Burial and Sacrifice in Lithuania during the Late Fourteenth-
 Fifteenth Century: Religious Confrontation or a Unique Conversion Phenomenon – Baptism
 by Fire? *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 11, 107–135.
- Svetikas 2007b – Eugenijus Svetikas. XIV a. antrosios – XV a. pirmosios pusės žiedinės segės
 reljefiniu paviršiumi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Livonijoje. *Lietuvos archeologija*,
 t. 32, 71–104.
- Svetikas 2009 – Eugenijus Svetikas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. –
 XV a. Archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*, t. I. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla.
- Šturms 1936 – Ed[uards] Šturms. Vilkumuižas ezera atradumi. *Senatne un māksla. Valstspapīru
 spiestuvē iespiests Pieminekļu valdes, Valsts Vēsturiskā mūzeja, Valsts Mākslas mūzeja un folkloras
 krātuves darbības, jauniegūvumu un pētījumu apskats*, nr. II, 72–86.
- Tautavičius 1955 – A[dolfas] Tautavičius. Rytų Lietuvos pilkapiai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos
 darbai. Serija A*, t. 1, 87–98.
- Tautavičius 1996 – Adolfas Tautavičius. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Pilių
 tyrimų centras „Lietuvos pilys“.
- Urbanavičius 1966 – V[ytautas] Urbanavičius. Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais. *Lietuvos
 TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, t. 3 (22), 105–119.

- Urbanavičius 1984 – Vytautas Urbanavičius. Obelių plokštinio kapinyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais*, 95–98.
- Urbanavičius 1994 – Vytautas Urbanavičius. Lietuvių pagonybė ir jos reliktai XIII–XVII amžiais. *Liaudies kultūra*, nr. 3, 1–7.
- Urbanavičius 2003 – Vytautas Urbanavičius. Senosios Seredžiaus laidojimo vietos. *Seredžius. Lietuvos valsčiai*, t. 9. Sud. V. Girininkienė, M. Baršauskienė, P. Kriksčiūnas. Vilnius: Versmė, 73–86.
- Urbanavičius, Urbanavičienė 1988 – Vytautas Urbanavičius, Saulė Urbanavičienė. Archeologiniai tyrimai. Obelių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 6, 9–63.
- Vaitkevičienė 2002 – Daiva Vaitkevičienė. Lietuvių mitologijos interpretacija istorikų darbuose: mokslinis monologas. *Kultūros barai*, nr. 4, 72–81.
- Vaitkevičienė 2013 – Daiva Vaitkevičienė. Paukštė, kylanti iš pelenų: pomirtinis persikūnijimas pasakose. *Tautosakos darbai*, t. XLVI, 71–106.
- Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001 – Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai. *Lietuvos archeologija*, t. 21, 311–334.
- Vaitkevičius 2004 – V[ykintas] Vaitkevičius. The Main Features of the State Religion in Thirteenth-Century Lithuania. *Балто-славянские исследования*, т. XVI, 331–356.
- Vaitkevičius 2011 – Vykintas Vaitkevičius. Bajorų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*, 116–124.
- Vaitkevičius 2012 – Vykintas Vaitkevičius. The Excavations in Bajorai Cemetery during 2006–2009. *Archaeological Investigations in Independent Lithuania. 1990–2010*. Eds. G. Zabiela, Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 145–151.
- Vaitkunskienė 1981 – L[aima] Vaitkunskienė. Žirgų aukos Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, t. 2, 58–77.
- Varakauskas 1969 – R[okas] Varakauskas. Lietuvos valstybės susidarymo klausimu. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. X, 169–180.
- Varnas 1995 – Algirdas Varnas. Tulpiakiemio senkapiai. *Lietuvos archeologija*, t. 11, 244–289.
- Vasiliauskas 2001 – Ernestas Vasiliauskas. XII–XIII a. žiemgalių laidojimai. *Lietuvos archeologija*, t. 21, 335–354.
- Vasiliauskas 2003 – Ernestas Vasiliauskas. Žiemgala XII–XIII a. *Žiemgala*, nr. 2, 3–10.
- Vasiļausks 2000 – Ernests Vasiļausks. 12.–13. gadsimta zemgaļu apbedījumi Lietuvā. *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums. Veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979) (= Latvijas vēstures muzeja raksti. Arheoloģija un antropoloģija*, nr. 7). Rīga: NIMS, 61–69.
- Vengalis 2011 – Rokas Vengalis. Semeniškių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*, 124–127.
- Vėlius 1988 – Norbertas Vėlius. Kaip baltai laidojo mirusiuosius. Rašytinių šaltinių duomenys. *Kultūros barai*, nr. 1, 56–59.
- Vėlius 1997–1998 – Gintautas Vėlius. Kernavės-Kriveikiškių XIII–XIV a. kapinynas ir Rytų Lietuvos senkapiai. *Baltų archeologija*, nr. 1 (10), 26–34; nr. 1–2 (11–12), 38–48.
- Vėlius 2001 – Gintautas Vėlius. Istoriniai šaltiniai apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje, išimtyms ar taisyklė? *Lituistica*, nr. 1 (45), 65–72.
- Vėlius 2005 – Gintautas Vėlius. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vėlius 2009 – Gintautas Vėlius. Kernavė – „Inovacinio kiemo galimybės?“. *Lietuvos archeologija*, t. 35, 265–272.
- Vėlius 2012 – Gintautas Vėlius. 13th–14th-century Kernavė (Kriveikiškis) Cemetery. *Archaeological Investigations in Independent Lithuania. 1990–2010*. Eds. G. Zabiela, Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 180–189.
- Vildžiūnas 2000 – Pranas Vildžiūnas. Istorikai apie senąją lietuvių religiją ir mitologiją. Tyrimų kritika ir atsinaujinimo viltis. *Naujasis Židinys-Aidai*, nr. 7–8, 383–387.

- Volkaitė-Kulikauskienė 1970 – R[egina] Volkaitė-Kulikauskienė. *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius: Mintis.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1971 – Regina Volkaitė-Kulikauskienė. *Lietuvio kario žirgas (= Acta Historica Lituanica, t. VII)*. Vilnius: Mintis.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1978 – Regina Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis). *Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai*, 5–22.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1987a – R[egina] Volkaitė-Kulikauskienė. Archeologijos duomenys. *Lietuvių etnogežė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 209–212.
- Volkaitė-Kulikauskienė 1987b – R[egina] Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvos valstybės susidarymas. *Lietuvių etnogežė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 203–205.
- Volkaitė-Kulikauskienė 2001 – Regina Volkaitė-Kulikauskienė. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga.
- Wróblewski 2006 – Wojciech Wróblewski. *Aschenplätze – the Forgotten Burial Rituals of the Old Prussians. Archaeologia Litwana, t. 7*, 221–234.
- Zabiela 1990 – Gintautas Zabiela. [Rec.] Lietuvos archeologija. /Kn./ 6: Obelių kapinynas. *Lietuvos istorijos metraštis. 1989 metai*, 95–101.
- Zabiela 1992 – Gintautas Zabiela. Našlia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse. *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*. Sud. V. Milius. Vilnius: Mokslas, 12–24.
- Zabiela 1998a – Gintautas Zabiela. Laidosena pagoniškojoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija, t. 15*, 351–379.
- Zabiela 1998b – Gintautas Zabiela. Žėronių degintinių kapų tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, 250–255.
- Zabiela 2003 – Gintautas Zabiela. Pietų Lietuvos vėlyvieji degintiniai kapinynai. *Archaeologia Litwana, t. 4*, 175–185.
- Zabiela 2007 – Gintautas Zabiela. Etninės migracijos viduramžių Lietuvos baltiškoje dalyje archeologijos duomenimis. *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste. Tarpdalykiniai tyrimai (= Культура Восточной Европы в контексте миграции. Междисциплинарные исследования; East Europe Culture in the Context of Migration. Interdisciplinary Studies)*. Sud. I. R. Merkienė. Vilnius: Versus Aureus, 457–471.
- Zemgaļi 2003 – *Zemgaļi senatnē. Žiemgaliai senovėje*. Rīga: Latvijas vēstures muzejs, Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Zinkevičius 1987 – Z[igmas] Zinkevičius. Kitų baltų genčių įsiliejimas į lietuvių tautybę. Substrato reikšmė lietuvių tarmių formavimuisi. *Lietuvių etnogežė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 212–231.
- Zinkevičius 1996 – Z[igmas] Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija. Vadovėlis aukštosioms mokykloms*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Žukovskis 2009 – Robertas Žukovskis. Senkapis Verkių dvaro sodybos teritorijoje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, 171–180.
- Žulkus 1993 – V[ladas] Žulkus. Mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje (archeologijos duomenimis). *Žemaičių praeitis, d. 2*, 23–35.
- Žulkus 1995 – Vladas Žulkus. Migration in Žemaitija in den 13.–16. Jahrhunderten. *Archaeologia Baltica, 156*–173.
- Žulkus 2004 – Vladas Žulkus. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius: Versus Aureus.
- Астраускас 1989 – А[удрюс] Астраускас. Погребальные памятники ятвяжской земли. *Vakarų baltų archeologija ir istorija. Tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Ats. red. V. Žulkus. Klaipėda, 70–77.
- Рыковъ 1914 – П[авель] С[ергеевичъ] Рыковъ. *Раскопки въ Ошимянскомъ уездѣ, Виленской губ., 1) близъ ст. Сморгонь и 2) близъ им. Маркентны*. Вильна: Типографія Иосифа Завадзкаго.
- Топоров 1986 – В[ладимир] Н[иколаевич] Топоров. Индоевропейский ритуальный термин *souh₁-etro-* (-*etlo-*, -*edhlo-*). *Балто-славянские исследования. 1984*, 80–89.

- Топоров 1987 – В[ладимир] Н[иколаевич] Топоров. Заметки по похоронной обрядности (К 150-летию со дня рождения А. Н. Веселовского). *Балто-славянские исследования. 1985*, 10–52.
- Урбанавичюс 1966 – В[итаутас] Ф. Урбанавичюс. К вопросу о погребениях с трупосожжением XIV в. в Литве. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, t. 2 (21), 183–190.
- Урбанавичюс 1990 – В[итаутас] Урбанавичюс. Погребения в озере Обеляй. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Отв. ред. Вяч. Вс. Иванов, Л. Г. Невская. Москва: Наука, 196–201.

Gediminas Petrauskas

BACK TO THE DEBATE ON FORMATION OF STATE OF LITHUANIA: AN OUTLOOK ON BURIAL RITES

Summary

Until the formation of State of Lithuania, burial rites of Baltic tribes differed. In particular cultural regions, the dead were buried in various burials – burial grounds and barrows (Fig. 1). Baltic tribes had diverse burial practices and rites (cremation and inhumation, horse burials and offerings, stone structures, etc.), numerous sets and types of grave goods. In the rise of State of Lithuania, the language, the material culture and burial rites were the greatest differences among Baltic tribes.

During the formation of State of Lithuania, the previous tribal differences in burial rites and the material culture began disappearing. In the 13th and 14th centuries, cremation overtook cultural regions and spread over the whole ethnic Lithuania. In particular cemeteries, the dead were buried cremated even after the christening of Lithuania in 1387 and the beginning of the 15th century. Currently, around 80 cemeteries with cremation graves, and more than 50 presumed ones, where sole artefacts touched by fire belonging to the 13th and 14th centuries, have been found, are known. Cremation cemeteries were spread in the territory of the present Lithuania, Southeast Latvia, Western Belarus and Northeast Poland (Fig. 3).

Pre-Christian inhumation burials have been found in cemeteries of Kernavė-Kriveikiškis, Bokšto and Latako streets, also in the area of the Verkiiai manor in Vilnius. Communities of State centres with mixed ethnic and religious composition, broad trade contacts, etc., started burying their dead uncremated before the official christening of Lithuania.

Cremation cemeteries of the 13th, 14th and the first half of the 15th centuries were mostly established on top of hills or at low hillocks (Fig. 2). Remains of the dead, cremated in sole fireplaces, numerous fragments of burnt, even melted grave goods (ornaments, items of clothing and everyday use, tools, weapons,

pottery shards; Fig. 4) were buried in burial grounds, individual or collective, on land and in water. In Central Lithuania, the dead were often buried with uncremated horses. Residents of the established State of Lithuania were buried in cremation burials, therefore, the spread of cremation cemeteries is a state-wide reflection of the prevailing uniform religion and burial rites.

The universal spread of cremation, the abandonment of old burial places, the unification of the material culture, the disappearance of former cultural differences, the anthropological data, the 13th century reform of the religion, the formation of the nation of Lithuania – all the data show that a united Lithuanian medieval culture from different cultural regions formed in the 13th and 14th centuries. The establishment of State of Lithuania and the spread of cremation is a concurrent phenomenon.

Translated by the author, the translation revised by Danguolė Vertelka.